

³⁹ Вісті Музею Визвольної Боротьби України, Прага Ч. 14. – 1937. С. 4.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Дім музею в Празі // Вісті МВБУ. – 1938. – Ч. 19. – С. 1-2.

⁴² Український музей у Празі (1925–1948): Опис фонду / Упоряд. Р.Махаткова. – К.; Прага, 1996. – С. 93-105.

⁴³ Вісті МВБУ. – 1938. – Ч. 20. (Число присвячене пам'яті С. Смаль-Стоцького).

Игорь МАКСИМЕЦ
(Черновцы)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦКОГО В 1918-1938 гг. (ЭММИГРАЦИОННЫЙ ПЕРИОД)

В статье освещается научная, образовательная и общественная деятельность академика Степана Смаль-Стоцкого с 1919 по 1938 год. Его вклад в деятельность Украинского свободного университета в Праге и общества «Музей освободительной борьбы Украины», работа над проблемой украинского языка и исследования творчества Т.Шевченко.

Ключевые слова: Смаль-Стоцкий, Украинский свободный университет, эмиграция, украинский язык, Т. Шевченко, общество «Музей освободительной борьбы Украины».

Ihor MAKSYMETS
(Chernivtsi)

ACTIVITY OF STEPAN SMAL-STOCKYI IN 1919-1938 (EXILE PERIOD)

The article highlights scientific, educational and social activity of Stepan Smal-Stocki in 1919-1938. His contribution to the Ukrainian Free University in Prague and Society «Museum of Ukraine»s liberation struggle», work on the problem of Ukrainian language and the study of the Taras Shevchenko.

Keywords: Smal-Stocki, Ukrainian Free University, emigration, Ukrainian, Taras Shevchenko Society «Museum of Ukraine's liberation struggle».

УДК 94 (477) «19/20»

Василь МУСТЕЦА
(Чернівці)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ БОЇВКИ ОУН-УПА ВАСИЛЯ МАЛАНЧУКА-«СИТОГО» У 1944 р. (Кіцманський район Чернівецької області)

У статті на базі архівних документів радянських спецслужб, а також свідчень учасників та очевидців досліджується діяльність боївки ОУН-УПА Василя Маланчука-«Ситого», яка проливає світло на питання виникнення та організації руху опору радянським перетворенням на території Кіцманського району Чернівецької області.

Ключові слова: боївки, псевдо, теракт, ОУН, УПА, Кіцманський р-н, НКВС, МДБ, слідство.

Вивчення питання утворення та діяльності боївки Василя Маланчука-«Ситого», однієї із перших боївок на території Кіцманського району Чернівецької області, дозволяє краще зрозуміти особливості ситуації на Буковині у 1944 році, настроїв, що панували в суспільстві того часу, формування руху опору радянським перетворенням та організації боротьби за Самостійну Україну.

Джерельна база дослідження даного питання достатньо широка. Головним джерелом залишаються матеріали радянських каральних органів, НКВС та МДБ, зокрема матеріали оперативної розробки боївки (12 листопада 1944 року Кіцманським райвідділом НКВС на неї була заведена «Агентурна справа №117 «Комендант»¹), а також матеріали слідства заарештованих учасників руху. Найбільш інформативною є справа на заарештованих керівників боївки, Исидора Бойчука та Георгія Магалевича², а також справа інших рядових її учасників, за якою проходять 14 осіб³. Цінні свідчення щодо діяльності боївки наявні у справі Петра Івановича⁴, а також у матеріалах Ключка Івана Васильовича та Мартинюка Стефана Івановича, засуджених пізніше⁵. Матеріали щодо діяльності боївки наявні також у свідченнях єдиного учасника боївки, котрий ще тривалий час продовжував активний опір та досяг відповідальної посади в мережі ОУН Володимира Бойчука, як дані на слідстві⁶, так і серед пізніших спогадів вже після звільнення із в'язниці⁷. Про обставини ліквідації боївки свідчить низка звітних довідок, підготовлених НКДБ у 1944 році⁸.

Також наявні опубліковані свідчення очевидців, зокрема зібрані Миколою Черешнюком (свідчення учасника боївки із села Шубранець Діонізія Католика, псевдо «Петрусь»⁹), а також зібрані та надруковані Михайлом Яровим свідчення жителя села Гаврилівці, очевидця зазначених подій, Теодора Степанівни Дибі¹⁰.

Водночас попри такий, на перший погляд, значний обсяг документального матеріалу при його глибшому вивченні наявна ціла низка «білих плям», котрі вкрай важко заповнити. Свідчення різних учасників часто досить плутані і погано поєднуються між собою, фіксується плутанина у датуванні подій. Також слід відзначити, що більшість заарештованих учасників боївки вступили у неї за кілька днів до арешту, відповідно їх свідчення малоінформативні. На вивчення діяльності боївки впливає той факт, що головні її керівники загинули в бою з військами НКВС, а їх свідчення дозволили б остаточно заповнити наявні прогалини.

Дані про керівника боївки, Маланчука Василя Тодосійовича на псевдо «Ситий», мінімальні. Відомо, що він народився у 1920 році в родині «великого заможного куркуля» села Гаврилівці Кіцманського району. Із розповідей жителів села можна додати, що родина Маланчуків вела успішне господарство, в якому були молочарня та магазин. Із

встановленням радянської влади на Буковині у 1940 р. був розкуркулений і в тому ж році як нібито німецькопідданий разом із родиною, батьком, братом та сестрою Софією виїхав у Німеччину. У 1944 році, після приходу радянських військ, за завданням проводу ОУН прибув в Кіцманський район¹¹.

На жаль, про долю Василя Маланчука під час війни, його контакти із ОУН та становище, котре він посідав, нічого невідомо.

За матеріалами заарештованих військового референта Буковинського обласного проводу ОУН «Федора» (Мирослав Гайдук), керівника Кіцманського районного проводу ОУН Василя Кантеміра-«Остапа», а також кушового у Вашковецькому районі Василя Пони́ча-«Лігуна», Василь Маланчук – «Ситий» навесні 1944 року перебував у боївці «Кармелюка», а пізніше керівником ОУН Буковини Артемізією Галицькою-«Мотрею» направлений в Садгірський район для організації і створення боївок ОУН-УПА. В цей час активно виявляв та направляв в УПА осіб, котрі уникли мобілізації на фронт. Певний час перебував в боївці «Гайворона», яка перебувала у Васлівівських лісах, а коли ця боївка була розбита¹², впродовж літа 1944 року переховувався сам-один.

На самому початку жовтня 1944 р. В.Маланчук активно проводить широку кампанію з мобілізації в УПА молодих хлопців. Житель села Гаврилівці Іван Ключка згадує про вступ до боївки низки жителів с.Гаврилівці: *«Влітку 1944 року в с.Гаврилівці дислокувалися чеські військові частини. Коли ці частини поїхали, то один із них, на ім'я Юрій, із армії дезертував і став переховуватися в Гаврилівцях. З ним переховувався і другий дезертир на ім'я Михайло. Я часто заходив до них, ми грали в карти і іноді витивали. Сюди ж приходили Іванович Петро та Мартинюк Стефан. Якось у жовтні Юрій запропонував мені вступити в УПА, сказав, що будемо боротися за самостійну Україну, отримаємо зброю, будемо ходити з бандами. Я погодився. Він назначив день і місце відходу. Сказав: сьогодні ввечері приходь до одного порожнього дому в селі Гаврилівці. Як стемніло, я прийшов у призначене місце збору, там вже були Мартинюк Степан, Юрій, згодом прийшов Іванович Петро і Тулівський Іван. Згодом прийшов і Маланчук Василь. Маланчук Тулівському сказав, куди ми повинні йти, і ми усі 5 чоловік пішли в село Шубранець»¹³.*

Вони прибули в село Шубранець в ніч на 22 жовтня 1944 року, прийшли до однієї жительки, та провела їх в стодолу, де було близько 20 повстанців, частина з них озброєні. «Нам веліли лягати спати, і ми проспали до ранку. Вранці один із керівників групи, «Деркач» (за свідченням інших – «Скригун», референт СБ Буковинського обласного проводу ОУН, Северин Іван Миколайович) запитав, від кого вони прийшли. Хлопці відповіли, що від Маланчука Василя. «Деркач» нам дорікнув, що ми назвали прізвище, сказав, що треба назива-

ти тільки псевдо, і назвав псевдо Маланчука – «Ситий», Юрія – «Іскра» і нам тут же присвоїв псевдо: Ключці – «Кугут», Мартинюку – «Бук», Івановичу – «Дуб», Тулівський мав псевдо «Береза». Тут же він розповів, що ми ведемо боротьбу за створення самостійної України проти радянської влади та сказав, що сьогодні ввечері підемо спалимо сільраду у селі Шубранець».

Петро Іванович свідчив: «Приблизно о 10-й годині вечора з 22 на 23 жовтня усі 22 чоловіки, в тому числі і я, пішли виконувати дане завдання – спалити сільраду. Коли прийшли до сільради, оточили її, а трьох чоловіків відрядили спалити радгосп. Всередину сільради пішли «Скригун», «Іскра», «Береза» та ще два чоловіки, прізвищ і псевдо яких не знаю¹⁴. В сільраді у той час був голова і його заступник, і крім того перебували дівчата-десятниці. В їх присутності були вбиті із гвинтівки голова сільради і його заступник. Після цього запалили сільраду і тоді лише випустили з сільради цих десятниць. Голова сільради і його заступник вбитими залишилися в сільраді і згоріли разом з сільрадою. Одночасно згаданими трьома повстанцями було запалено радгосп. Я ще у той час із моїми товаришами, з якими мене привели, були без зброї. Нам показували, як діють повстанці і як ми повинні діяти. Ми перебували в охороні на вулиці»¹⁵.

З Шубранця боївка в ту ж ніч пішла в село Горішні Шерівці. Тут «Скригун» видав беззбройним повстанцям зброю – Ключка Іван та Петро Іванович отримали російські гвинтівки та по 25 патронів, Мартинюк Степан – німецьку гвинтівку і 25 патронів. Вранці група у 12 чоловік на чолі зі «Скригуном» пішли в сільраду, де проводилося зібрання активу. Розігнавши актив, повстанці вбили голову сільради Старого Аксентія і лейтенанта МПВО, трупи яких залишили у підпаленому ними приміщенні сільради. Також був вбитий уповноважений з вербування робочої сили на Донбас – ЛІВСЬКИЙ Петро Іванович, який намагався втекти¹⁶».

Боївка пішла в село Валява. Іванович Петро свідчив: «У Валяві ми пробули 2 дні і три ночі. Нас стало вже 29, і тоді всі вже були озброєними. Боївка мала три німецьких пістолети, 23 німецьких та 6 російських гвинтівок, 20 гранат, різних патронів приблизно 5 тисяч, 1 німецький і 6 російських автоматів.

Ввечері з 30 на 31 жовтня пішли до одного дому. Вся боївка залишилась на дорозі, а «Іскра» та «Скригун» пішли до дому. В цьому домі ночував якийсь військовий, і «Іскра» кинув туди гранату. В той же час із гори хтось відкликнувся – хто такі? Тоді Маланчук вистрілив із автомата і поранив його, ми всі почувли стогін».

Звідси всі разом пішли в Кучурівський ліс. Вранці «Скригун», «Іскра» і «Ситий» пішли в село Кучурів, там десь упіймали лісника, років 50-ти, привели його в ліс, на шию надягли петлю, і тягнули по землі, він задавився.

Тут, в Кучурівському лісі «Скригун» і «Ситий» поділили боївку на дві групи. «Скригун» взяв собі 16 чоловік, а «Ситий» взяв собі 13. «Скригун» пішов на Заставнівщину, «Ситий» – у Кіцманський район, у визначений йому терен.

Про склад боївки «Ситого» на той час свідчить уродженець с.Шубранець, Георгій Магалевич-«Лев». За його словами, коли він із «Ситим» 1-2 листопада 1944 року прийшов у Гаврилівці, боївка складалася із таких повстанців (справжніх імен усіх повстанців він не знав, внаслідок чого вони залишаються невідомими і донині):

1. «Ситий» – Маланчук Василь Тодосієвич, 1920 р.н., керівник боївки;

2. «Іскра» – Юрген Юрій, 1920 р.н., українець, уродженець Закарпатської України, дезертир т.зв. Чехословацької армії;

3. «Байда» – Казимир Євген Павлович, 1919 р.н., уродженець с.Драчинці Вашковецького району, високого зросту, озброєний гвинтівкою;

4. «Береза» – Тулівський Іван, уродженець с.Гаврилівці, років 30, середнього зросту, брюнет, одягнений був у військову форму;

5. «Богун» – Бойчук Ісидор, 1921 р.н.;

6. «Граб», не знаю хто він, високого зросту, українець, блондин, на озброєнні мав гвинтівку;

7. «Зірка» – житель села Ревна, років 35, нижче середнього зросту, блондин, одягнений був у кавказьку форму, був озброєний гвинтівкою;

8. «Лис» – Китайчук Василь, уродженець с.Шубранець, років 24, низького зросту;

9. «Меч» – вище середнього зросту, одягнений в зелену куртку, озброєний гвинтівкою;

10. «Грім» – із села Драчинці Вашковецького району, років 30, високого зросту, блондин, одягнений у цивільний одяг, на озброєнні мав гвинтівку;

11. «Козак» – із села Драчинці Вашковецького району, років 25, нижче середнього зросту, одягнений був у куфайку, шатен, мав на озброєнні гвинтівку;

12. Максимович Михайло Константинович, 1889 р.н.;

13. Ружовський Данило Іванович;

14. «Петрусь» – Католик Денис, уродженець с.Шубранець Садгірського району (вступив у боївку пізніше). Мав на озброєнні гвинтівку російського зразка та 20 патронів до неї.

Оскільки сам «Ситий» був родом із Гаврилівців та порівняно краще знав цю місцевість, за місце осідку боївки обрав своє село.

Частина мешканців с.Гаврилівці, мобілізованих «Ситим», потрапили до боївки «Скригуна», зокрема Мартинюк Степан, Ключка Іван, Іванович Петро. Проте вони не хотіли йти зі свого району, тому за кілька днів, коли боївка «Скригуна» перебувала в селі Погорилівка, втекли з боївки, залишили зброю і повернулися в Гаврилівці і продовжували переховуватися від органів влади.

В цей час боївка «Ситого» провела низку відплатних акцій у навколишніх селах. Так, 3 листопада 1944 р. боївка «Ситого» прибула в село Іванківці, упіймали голову сільради Батраковського Степана Костянтиновича 1908 р. народження та задушили його. Також підпалили сільраду та знищили документи.

Згодом, в ніч на 7 листопада 1944 р. боївка здійснила наліт на село Малятинці Кіцманського району і оперувала в селі впродовж 3-х годин, в результаті чого ними в сільраді, колгоспі та школі були спалені документи, портрети та лозунги. Боївка забрала з собою бригадира радгоспу та згодом його ліквідувала.

Одночасно боївка здійснила наліт на село Хлівище, розташоване в 3-х кілометрах від села Малятинці. В селі Хлівище розбили скло в сільраді, порвали документи, портрети та лозунги. Побили скло в спиртзаводі і вбили уповноваженого Чернівецького спиртотресту, одного бійця Червоної Армії і одного жителя села Хлівище, після чого банда пішла в ліс»¹⁷.

У своєму документі «Ситий» також зазначає, що в зазначених селах здобули три гвинтівки, чотири гранати і деякі речі¹⁸.

Варто нагадати, що останні зазначені теракти були здійснені у знаменний для радянської влади день – день т.зв. Великої Жовтневої соціалістичної революції, який відзначали 7 листопада. Саме тому така велика кількість згадок про знищені портрети та лозунги. Як правило, заходи з безпеки в цей день по селах області були безпрецедентними. Тим більший був пропагандистський ефект від їх проведення.

Керівництво НКВС вважало, що вказані теракти здійснені боївками, котрі заходили з території Станіславської області, тому про існування боївки безпосередньо в Гаврилівцях не підозрювали, а тому й широкі заходи з пошуку повстанців не організовували.

Проте згодом сталися події, котрі змусили повстанців діяти миттєво.

8 чи 9 листопада в село Гаврилівці прибули співробітники НКВС ресеструвати осіб, котрі перебувають на нелегальному становищі. Але добровільно туди ніхто не з'явився. На другий день працівники НКВС заарештували членів родини – матерів, братів чи сестер тощо, а також худобу та майно забрали до сільради. Аналог фашистського «інституту заложництва», котрий згодом активно використовувала радянська пропаганда для зображення нелюдської суті нацизму, забуваючи про свої аналогічні дії. Зокрема, до сільради було забрано брата Івана Ключки та його домашню худобу, матір та майно Степана Мартинюка, членів сім'ї і майно Тулівського Дмитра, Арсенюка Георгія та ін. Тоді чимало хлопців вирішили з'явитись до сільської ради (зокрема, Ключка Іван, Мартинюк Степан, Мартинюк Іван, Іванович Петро, Пересунько Іван), зареєструвались та отримали повістки з по-

неділка (а це було у четвер-п'ятницю) з'явитися до військкомату, їх родичів відпустили та майно повернули¹⁹.

Тому «Ситий» прийняв рішення випередити органи радянської влади та провести мобілізацію цих хлопців в УПА. «Всю ніч на 12 листопада Маланчук Василь, Бойчук Ісидор і чехи ходили по селу і збирали місцевих жителів в УПА, приводили їх в дім, де сиділи повстанці. Всього було зібрано чоловік 15-17. Вдень 12 листопада ми увесь день просиділи в домі, а Маланчук і Бойчук розповідали нам, куди ми підемо, будемо вчитися стріляти і кидати гранати, а потім будемо воювати проти Червоної Армії за Самостійну Україну. Бойчук сказав, що боятися нічого не треба, зараз ми переживаємо труднощі, але коли завоюємо самостійну Україну, стане добре, одночасно вихваляв положення банд, казав так: – «Якщо будеш на фронті, то обов'язково уб'ють чи поранять, а тут ми ходимо і ніхто нас не троне»²⁰.

Більшість пізніше заарештованих учасників боївки давали згодом подібні свідчення: в ніч 12 листопада 1944 р. до них в дім постукали Василь Маланчук, а з ним двоє невідомих у чеській формі, наказали збиратися і йти за ними (іноді заявляючи, що йдуть в Червону армію), взяти дещо з їжі та належно одягнутися. Усіх по одному приводили в дім Петрушко Іллі, де їх під загрозою розстрілу утримували (вихід з хати охороняв вартовий із гвинтівкою), розповідали про неминучість розпаду СРСР у новій війні з англо-американською коаліцією та про високі перспективи саме зараз здобути самостійну незалежну українську державу. День перебули в хаті вказаного господаря, а ввечері їх під конвоєм направили на з'єднання із більшою бандерівською групою на територію Івано-Франківської області, проте на мості біля Снятина охороною моста були затримані²¹.

12 листопада ввечері, о 8-й годині близько 30 повстанців за наказом Маланчука вишикувались і пішли колоною по напрямку до міста Снятин. За село Гаврилівці колону вів Маланчук, а потім передав командування Бойчуку та Магалевичу. «Ситий», а також «Іскра», «Лютий», «Ліс», «Байда» та один новачок повернулися в Гаврилівці, щоб продовжити мобілізацію в УПА молоді з сусідніх сіл. Серед повстанців семеро мали зброю: Георгій Магалевич був озброєний автоматом, інші – «Богун», «Петрусь», «Береза», «Грім», «Козак», «Зірка» – мали гвинтівки, інші йшли без зброї, псевдо не мали і повинні були їх пізніше отримати. За вказівкою Маланчука, йти треба за 5 кроків один від одного, не розмовляти. Йшли повстанці в село Красноставці, де повинні були поповнити сотню УПА «Цигана», яка входила в курінь «Скуби» і діяла в Яблунівському та Косівському районах Станіславської області²². Ісидор Бойчук на мості села Красноставці Снятинського району повинен був за умовним знаком – тричі плеснути в долоні, відповідь мала

бути також ж самою – передати групу іншому провіднику для подальшого слідування²³.

Щодо обставин того, як НКВДистам вдалося виявити та обеззброїти боївку, Володимир Бойчук згадував: «На краю села Красноставці ми нарізались на засідку. Треба було послати двох чоловік у розвідку, а ми цього не зробили. Мені стало підозрілим, як сказали: «Здавайте зброю!». Ми з Сидором завагалися, але із темряви пролунало: «Хлопці, не бійтеся, ми з боївки такого-то (прізвища не пам'ятаю)». Я утік, а їх забрали в крайню хату села... Новобранців, що не мали зброї, не чіпали, а тих, у кого її відібрали, били так, що кров по стінах бризкала... Потім кілька чоловік, у тому числі двох гаврилівських – Івана Тулівського²⁴ та Івана Присунька – розстріляли на площі коло річки...»²⁵.

Снятинський райвідділ НКДБ у довідці²⁶ про обставини затримання повстанців повідомляв, що в ніч на 13 листопада 1944 року оперативна група райвідділу в складі 12 чоловік в районі села Красноставці Снятинського району виконували завдання з ліквідації Оунівської боївки, помітила озброєну групу осіб, яка рухалася до моста, та виставила засаду. В результаті всі були затримані, із 22 затриманих було 8 озброєних, інші без зброї. Із числа затриманих 7 чоловік втекло. Одразу ж після затримання особи, котрі не мали зброї, заявили, що їх в банду забрали силою зброї і вели їх невідомо куди, що вони кілька днів назад прибули із Румунії, з бандами ОУН нічого спільного не мали.

Ісидор Бойчук згадував, що під час затримання втекти вдалося Володимирі Бойчуку, Миколі Бортнику, Іванові Присунько²⁷, Іванові Манзюку, Петрові Івановичу²⁸.

Із матеріалів допитів заарештованих НКДБ отримали дані про функціонування в районі села Гаврилівці боївки «Ситого» та вжитими заходами досить швидко її виявили. Вже 19 листопада 1944 р. була отримана інформація про перебування невідомих повстанців у хаті Михайла Максим'юка в селі Іванківці. Оперативна група Кіцманського райвідділу НКДБ та НКВС, а також бійці винищувального батальйону у складі 17 осіб оточили будинок та два сараї Максим'юка й запропонували їм скласти зброю і здатись без бою, проте повстанці із сараю Максим'юка відкрили вогонь із автоматів і смертельно поранили дільничного уповноваженого РВ НКВС Фоміна. Після цього сарай, на горищі якого вони засіли, був запалений пострілом запалювальними кулями. Згідно з рапортом керівництва опергрупи «бандити продовжували із палаючого сараю вести вогонь з автоматів, причому перебігати і ховатися в іншому сараї, після чого і другий сарай був підпалений. Пораненого бандита Юргена Юрія, котрий вискочив із палаючого сараю, підібрав господар дому Максим'юк, намагаючись надати пораненому бандиту допомогу і сховати його від органів, тягнув у свій дім, по путі бандит Юртен і господар добу

бандит Максим'юк були розстріляні вогнем нашої зброї. Крім того встановлено, що в сараї Максим'юка знаходився склад боезапасів бандитів, бо увесь час рвалися патрони»²⁹.

В результаті бою Василя Маланчука-«Ситого», Юртена Юрія-«Іскру», Ружовського Данила-«Явір», Євгенія Каземіра-«Байду» та господаря дому Михайла Максим'юка було вбито. У кишені «Ситого» були виявлені повідомлення в штаб УПА про проведені боївкою вбивства голови Іванівської сільської ради, бригадира радгоспу в селі Малятинцях, заготівельника лісу Хлівищенського спиртзаводу і про розгром сільських рад в селах Іванківці, Малятинці, Хлівище Кіцманського району, а також інші документи.

Під час бою Євгена Казиміра-«Байду» було важко поранено. Його завезли в райвідділ НКДБ та допитали, під час допиту він помер. Саме від Казиміра радянські спецслужби дізналися про окремі обставини діяльності боївки «Ситого», а саме участь її у подіях в селі Шубранець, Горішні Шерівці та Валява. Також Казимір повідомив, що напередодні загибелі «Ситий» направив двох повстанців – «Лиса» і «Козака» – в село Шубранець для зв'язку з боївкою «Скригуна»³⁰.

Слідчі одразу помітили особливу участь в боївці двох її активних діячів – Исидора Бойчука та Георгія Магалевича. Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР на закритому судовому засіданні в м. Чернівці 18 січня 1945 року розглянула справу щодо їх обвинувачення, визнала винними за злочини, передбачені ст.ст. 54-1«б» і 54-11 КК УРСР, та керуючись Постановою Президії Верховної Ради Союзу РСР від 5 грудня 1944 р. і ст.ст. 296 КПК УРСР, на основі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р.³¹ засудила обох до смертної кари через повішання з конфіскацією особистого майна. Вирок був остаточний та приводився у виконання негайно»³².

Місцеві жителі до сьогодні пам'ятають жахливі обставини страти повстанців. Зокрема, Михайло Яровий детально переказав хід подій за свідченнями мешканки села Диби Теодори Степанівни³³. Нині, вже у роки незалежності України, жителі села Гаврилівці на місці страти встановили пам'ятник з написом: «Героям за вільну Україну. Бойчук Сидір Миколайович, Магалевич Григорій Тимофійович з с. Шубранця – тут в грудні 1946 р.³⁴ було страчено». Варто додати, що відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. Бойчук Исидор та Магалевич Георгій визнані засудженими обґрунтовано та реабілітації не підлягають³⁵.

Інші учасники боївки, заарештовані у Красноставцях, в один голос стверджували, що зброї не мали, до ОУН не вступали, псевдо не мали, утримувалися в боївці силою та їх під конвоєм вели на Станіславщину. Суд над повстанцями відбувся лише 10 березня 1945 року. За вироком суду³⁶:

Католика Діонізія Тодоровича присудили до заслання на каторжні роботи строком на 15 років. Діонізію Католик – єдиний з тих, хто зі зброєю в руках йшов в Красноставці, усіх інших на той час вже було знищено, розстріляно чи повішено. «Супроводжував колонну бандерівців банди «Ситого» в Станіславську область для з'єднання з УПА» – таке було формулювання його вини. На даний час Діонізію Католик ще живий, проживає в Чернівцях.

Петрюка Миколу Никифоровича, 1907 року народження, позбавили волі з відбуванням у виправно-трудовах таборах строком на 10 років. Головною причиною засудження М.Петрюка став той факт, що він був примарем до 1940 року, а також після повернення румунської влади у 1941 році, а відтак «сприяв насаджуванню окупаційного режиму»³⁷.

Доля інших учасників боївки була дещо легшою. Тулівського Дмитра Степановича, Тулівського Андрія Георгійовича, Мартинюка Івана Миколайовича, Мартинюка Стефана Івановича, Ключка Миколу Григоровича, Ключка Івана Васильовича, Ключка Василя Івановича³⁸, Арсенюка Георгія Олексійовича, Онуфрійчука Василя Степановича, Петрушка Іллю Семеновича, Петрушко Замфіру Степанівну і Бойчук Марію Константинівну – всіх 12-тьох за недоведеністю в їх діях складу злочину вважати судом виправданими.

Водночас звільняти їх не поспішали. 26 березня 1945 року в тюрмі помер Ключка Микола Григорович, 1921 р.н. Акт огляду трупа³⁹ засвідчує, що його смерть стала наслідком сепсису – загального зараження крові, та гострого бронхіту. Про причини виникнення у нього таких захворювань легко здогадатися.

Надалі тривали і допити затриманих. Згодом слідчим таки вдалося знайти матеріали, котрі підтверджували, що окремі учасники боївки, зокрема Ключка Іван та Мартинюк Стефан, перебували у складі боївки значно раніше та брали участь у низці відплатних акцій. Так само вдалося інкримінувати злочин і «пособникам банди», в яких переховувались повстанці.

В результаті Ключка Іван Васильович⁴⁰, 1923 р.н. та Мартинюк Стефан Іванович⁴¹, 1923 р.н., були засуджені до 15 років заслання на каторжні роботи. «Пособники»: Петрушка Ілля Семенович, 1886 р.н. та Петрушка Замфіра Степанівна, 1890 р.н., а також Бойчук Марія Костянтинівна засуджені на 3 роки позбавлення волі у виправно-трудовах таборах з конфіскацією майна⁴².

Остаточо 24 липня 1945 року військовий трибунал на основі Указу Президії Верховної Ради від 7 липня 1945 року «Про амністію...» справу припинив і всіх інших з-під варті звільнив.

Згодом, вже у 90-х роках, Петрушків Іллю та Замфіру, а також Бойчук Марію було реабілітовано. Водночас комісія з реабілітації ухвалила: «Вважаємо, що у відповідності з вимогами ст.2 Закону УРСР від 17.04.1991 р. стосовно Католика Д.Т.,

Петрюка Н.Н., Ключки І.В., Мартинюка С.І. «як учасників карательних акцій против мирного населення» підстав для реабілітації немає»⁴³.

Пізніше, 28 листопада 1991 р., було реабілітовано Діонізія Католика, котрий не брав участі у основних діях боївки. Католик був звільнений 1 березня 1956 р., в місяцях позбавлення волі перебував 11 років, 3 місяці і 18 днів, в засланні перебував 1 рік і 9 місяців.

Попри загалом нетривалу діяльність боївки Маланчука-«Ситого» – в цілому менше одного місяця – повстанці чинили опір радянській краї, тобто сталінській диктатурі.

Водночас діяльність Василя Маланчука таки не пройшла ворогові даремно. Йому вдалося втягнути у протирадянську боротьбу за самостійну українську державу вояка, котрий воював, а згодом і очолив антирадянську боротьбу на території Кіцманщини до останнього дня існування руху опору у районі, до квітня 1949 року.

Володимир Бойчук, котрому вдалося втекти під час подій біля села Красноставці, зв'язався із боївкою УПА, котра оперувала в Снятинському районі, яку очолював «Нечай». «Останній прийняв мене у свою боївку, присвоїв псевдо «Граб» і видав угорський карабін. Згодом направив мене на поповнення в сотню «Цигана». Я був зарахований рядовим в чоту «Залізняка», де проходив військове навчання. В основному упор робили на стройову підготовку, щоб ми були готові до бойових дій. В сотні УПА «Цигана» я перебував з грудня 1944 р. до квітня 1945 р., коли «Циган» передав мене в сотню «Білого», яка також входила в склад куреня «Скуби». В сотні УПА «Білого» я перебував до вересня 1945 року. Там ми продовжували проходити військове навчання»⁴⁴.

У вересні 1945 р. керівник окружного «проводу» ОУН Буковини «Сталь» домовився із сотенним «Білим» про те, щоб учасників сотні із числа жителів Чернівецької області відправити на Буковину. Тоді Бойчук разом з іншими буковинцями, які воювали на території Станіславської області, прибули в Бергометський ліс, в Окружний провід ОУН до «Сталія», де Бойчука призначено рядовим у боївку «Кармелока». У грудні 1945 р. керівник СБ Окружного проводу ОУН «Кривоніс» призначив його в особисту охорону керівника СБ по Сторожинецькому району «Ореста». В березні 1946 р. за розпорядженням керівника СБ Буковинського окружного проводу ОУН «Кривоноса» його направлено на територію Кіцманського району і призначено під псевдо «Вишня» бойовиком охорони районного керівника ОУН «Остапа» – Василя Кантеміра. До серпня 1946 року В.Бойчук був бойовиком його охорони, а потім був призначений керівником по черзі усіх кушів ОУН в Кіцманському районі. «У серпні 1948 року керівник надрайонного проводу ОУН «Кобзар», доручив мені очолити Кіцманський районний провід ОУН замість «Остапа» захопленого органами МГБ в березні 1948

року. Цей «Провід» я під псевдо «Роман» очолював до дня мого затримання в квітні 1949 р.»⁴⁵. Володимир Бойчук був останнім повстанцем на території Кіцманського району, і після його арешту організований опір в районі припинився.

¹ Агентурное дело №117 «Коменданты»// Архів УСБУ ЧО. – Фонд агентурних справ. – Справа 6508.

² Следственное дело №441 по обвинению: Бойчук Исидора Николаевича и Магалевиц Георгия Тимофеевича // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 2413.

³ Следственное дело №528 по обвинению: Ключка И.В., Мартынюк И.И. и др. // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 5279. – В 2-х т.

⁴ Следственное дело по обвинению Иванович Петра Костянтиновича // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 1546.

⁵ Следственное дело №528 по обвинению: Ключка И.В., Мартынюк И.И. и др. // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 5279. – Т.2.

⁶ Дело №3150 по обвинению Бойчук В.А. и Якивчика А.И. // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 2091.

⁷ Див.: Яровий М. Історія «Граба» // Доба –2005. – №4 (428). – 27 січня.

⁸ Материалы по бандформированиям // Архів УСБУ ЧО. –Фонд 2-Н. – Справа №3.

⁹ Католик Д.Т. Воля, скроплена кров'ю // Черешнюк М. Сповідь на світанку. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С.148-156.

¹⁰ Яровий М. Гаврилівський Бойчук // Доба. – 2008. – №22 (602). – 5 червня; Яровий М. Історія «Граба» // Доба –2005. – №4 (428). – 27 січня.

¹¹ Обвинительное заключение по следделу №441// Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 2413. – С. 97-99 (цей уривок – 97).

¹² Т.зв. лоївка «Гайворона». Про обставини її ліквідації військами НКВС див.: Мустеца В.Л. Василь Кантемір-«Остап». – Торонто-Львів: В-тво «Літопис УПА», 2013. – Серія «Події і люди». – Кн. 25. – С.16-17.

¹³ Протокол допроса Ключка Ивана Васильевича от 12 июня 1945 года // Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 5279. – Т.2. – С.3-4.

¹⁴ Иван Ключка згадує дещо інакше: «туди зайшли «Іскра», «Грім», «Шпак», «Деркач», «Скригун» // Протокол допроса Ключка Ивана Васильевича от 12 июня 1945 года // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 5279. – Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. – Т.2. – С.4.

¹⁵ Свідчення подані із скороченнями, містяться у справі Івановича Петра Костянтиновича // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 1546.

¹⁶ Справка о бандитских проявлениях украинских националистов-бандеровцев на территории Черновицкой области // Архів УСБУ ЧО. – Фонд 2-Н. – справа №3. – Материалы по бандформированиям. – С.34.

¹⁷ Справка о бандитских проявлениях украинских националистов-бандеровцев на территории Черновицкой области // Архів УСБУ ЧО. – Фонд 2-Н. – справа №3. – Материалы по бандформированиям. – С.34-35.

¹⁸ Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. // Архів УСБУ ЧО. – Основний фонд. – Справа 5279. – Т.1. – С.226.

¹⁹ Події відтворено за: Протокол допроса Ключка

Ивана Васильевича от 13 июня 1945 года // Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 5279. – т.2. – С.7-8; Протокол допроса Мартынюк С.И. от 12 июня 1945 года // Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х тт. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 5279. – Т.2. – С.17.

²⁰ Протокол допроса Магалевич Георгия Тимофеевича от 3 января 1944 г. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2413. – С. 54-55.

²¹ Такі свідчення давали практично усі особи, що проходили по слідчі справи №528 // Следственное дело №528 по обвинению: Ключка И.В., Мартынюк И.И. и др. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 5279.

²² Протокол допроса Бойчук Владимира Андреевича от 15 апреля 1949 года // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2091. – Следственное дело на Бойчук Владимира Андреевича и Якивчик Александра Ивановича. – С. 15.

²³ Протокол допроса Бойчук Исидора Николаевича, 1921 года рождения от 15 ноября 1944 г. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2413. – С. 10-18 (цей уривок – 12-15).

²⁴ Його батьків, Тулівського Василя Івановича та Тулівську Зою, заарештували. Жителі села Гаврилівці згадують, що вони жили дуже бідно, під час арешту не мали що взути, обвили ноги у вереню і так пішли. У дозори обоє замерзли // http://havrylivtsi.at.ua/publ/voni_zhili_v_gavrilivcjakh/spisok_borciv_za_volju_ukrajini_i_represovanikh/3-1-0-17

²⁵ Яровий М. Гаврилівський Бойчук // Доба. – 2008. – №22 (602). – 5 червня.

²⁶ Справка // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 5279. Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. – Т.2. – С. 96.

²⁷ За іншими даними, його було розстріляно у Красноставцях.

²⁸ Протокол допроса Бойчук Исидора Николаевича, 1921 года рождения от 15 ноября 1944 г. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2413. – С. 10-18 (цей уривок – 12-15).

²⁹ Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х тт. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 5279. – Т.1. – С.223-224.

³⁰ Записка начальника Кицманського РВ НКДБ ст. лейтенанта Держбезпеки Свириденко, №491 від 23.11.44 року, м.Кицмань // Архив УСБУ ЧО. – Фонд2Н. – справа №3. Материали по бандформированиям. – С.25-26.

³¹ Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та їх пособників» від 19 квітня 1943 р., для «спеціальних суб'єктів кримінального права» (так називали фашистських злочинців і їх пособників) вводилися особливі міри покарання – страта через повішення і каторжні роботи терміном від 15 до 20 років. Вказувалося, що у виконання вирок приводиться негайно й публічно, а тіла повішених залишаються на шибениці протягом кількох днів. Особливу жорстокість Указу пояснювали надзвичайними умовами війни.

³² Приговор Именем Союза Советских Социалистических Республик // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2413. – С. 108.

³³ Яровий М. Історія «Граба» // Доба –2005. – №4 (428). – 27 січня; Яровий М. Гаврилівський Бойчук // Доба. – 2008. – №22 (602). – 5 червня. Зазначені статті розміщуються також на сайті села Гаврилівці.

³⁴ Дата написана помилково, оскільки відновлена за розповідями жителів села, які не мали можливості скористатися документами.

³⁵ Заключение по уголовному делу в отношении Бойчук И.Н. и Магалевич Г.Т. // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2413. – С. 113-116.

³⁶ Приговор Именем Союза Советских Социалистических Республик от 10 марта 1944 года // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа №5279. – С. 344-347.

³⁷ Жителі села Гаврилівці згадують, що відбував заслання в Кемерово. Звільнений в 1955 році. Помер 1996 року, похований в селі Гаврилівці // http://havrylivtsi.at.ua/publ/voni_zhili_v_gavrilivcjakh/spisok_borciv_za_volju_ukrajini_i_represovanikh/3-1-0-17.

³⁸ Помер 1947 року в селі під час голодомору // http://havrylivtsi.at.ua/publ/voni_zhili_v_gavrilivcjakh/spisok_borciv_za_volju_ukrajini_i_represovanikh/3-1-0-17.

³⁹ Акт осмотра трупа // Архив УСБУ ЧО. – Справа 5279. Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. – Т.2. – С. 79.

⁴⁰ Жителі села Гаврилівці згадують, що Ключко Іван Васильович (кличка «Когут») проживав в Луцьку. Народився 1928 року в селі Гаврилівці. В місцях позбавлення волі був 9 років і 7 місяців.

⁴¹ Мартынюк Степан Иванович, 1926 року народження, відбував заслання у Воркуті. Звільнений по малолітством у 1956 році, але хворий на туберкульоз. Помер 31 січня 1956 року вдома // http://havrylivtsi.at.ua/publ/voni_zhili_v_gavrilivcjakh/spisok_borciv_za_volju_ukrajini_i_represovanikh/3-1-0-17.

⁴² Архив УСБУ ЧО. – Справа 5279. Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. – Т.2. – С. 202.

⁴³ Архив УСБУ ЧО. – Справа 5279. Дело №528 по обвинению Ключка И.В., Мартынюк Е.И. и других. – в 2-х т. – Т.2. – С. 214.

⁴⁴ Протокол допроса Бойчук Владимира Андреевича от 15 апреля 1949 года // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2091. – Следственное дело на Бойчук Владимира Андреевича и Якивчик Александра Ивановича. – С. 15.

⁴⁵ Протокол допроса Бойчук Владимира Андреевича от 15 апреля 1949 года // Архив УСБУ ЧО. – Основной фонд. – Справа 2091. – Следственное дело на Бойчук Владимира Андреевича и Якивчик Александра Ивановича. – С. 16-18.

Василий МУСТЕЦА
(Черновцы)

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БОЙВКИ ОУН-УПА ВАСИЛИЯ МАЛАНЧУКА-«СЪТОГО» В 1944 г. (КИЦМАНСКИЙ РАЙОН ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ)

В статтє основываєсь на архивных документах советских спецслужб, а также свидетельств участников и очевидцев исследуется деятельность боевки ОУН-УПА Василия Маланчука-«Сътого», которая проливает свет на вопрос возникновения и организации движения сопротивления советским преобразованиям на территории Кицманского района Черновицкой области.

Vasil MUSTETSA
(Chernivtsi)

**THE ORGANIZATION AND ACTIVITY
OF OUN-UPA MEMBER VASIL
MALANCHUK-«SYTYI» (KITSMANSKY
DISTRICT OF CHERNIVTSI REGION)**

The article is based on archival documents of the Soviet secret police and testimony of witnesses and participants examined the activity boyivky UPA Basil Malanchuk-«well-fed» which sheds light on the question of the origin and organization of the resistance movement in Soviet transformation Kitsman district Chernivtsi region.

УДК: 94 (477) «17/18»

Ірина ЯВОРСЬКА
(Чернівці)

**МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ
СЕРЕД БУКОВИНСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА ПІСЛЯ
ПОВЕРНЕННЯ З ТАБОРІВ ТРАНСНІСТРІЇ
ТА ПЕРЕДУМОВИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
З БУКОВИНИ (1944 – 1945 рр.)**

У статті на основі джерел зроблено спробу проаналізувати морально- психологічний стан та обставини, з якими зустрілось буковинське єврейство після повернення з таборів Трансністрії.

Ключові слова: буковинське єврейство, еміграція, антисемітизм.

Вивчення питань, що стосуються еміграції буковинських євреїв з Буковини до Румунії і далі на Захід, або Палестину, пов'язане з рядом труднощів. Колись замовчувана історія цих подій наразі активно розробляється українськими, румунськими та ізраїльськими дослідниками. Дослідити проблеми еміграції буковинського єврейства нам допомагають документальні матеріали, що стосуються даного періоду. Автором опрацьовано низку документів, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО), матеріали обласної газети «Радянська Буковина» за 1944–1946 рр., які відтворюють картину повоєнного життя Буковини та ставлення радянської влади до єврейської громади краю зокрема. Означена тема дослідження в певній мірі висвітлена українськими дослідниками В. Гриневичем¹, М. Міцелем², О.Суровцевим³, ізраїльським істориком М.Альтшулером⁴, коло досліджень яких складають життя єврейської громади України і взаємовідносини між єврейською громадою Буковини та радянською владою. Важливим компонентом джерельної бази наукового дослідження теми є спогади краян, які пережили Голокост і повернулися до Чернівців⁵. Ці історії,

зібрані автором особисто, надзвичайно багаті на емоції, проте саме з таких маленьких історій життя буковинської єврейської громади складається реальна, різнобарвна та неоднозначна картина повоєнного життя Буковини.

У пропонованій статті ставиться завдання встановити взаємозв'язок між рядом проблем політичного, соціального та психологічного характеру, які вплинули на початок еміграції євреїв з Буковини у перші повоєнні роки.

29 березня 1944 р. Чернівці були звільнені від румунсько-німецьких військ частинами 1-го Українського фронту. Тисячі євреїв-чернівчан та буковинців, депортованих до Трансністрії, отримали можливість повернутися до рідних місць. Їхнє повернення, в основному, відбулося у квітні–травні 1944 р. одразу після звільнення Чернівців. Ті, що перебували в евакуації, поверталися до міста впродовж 1945–1946 рр. На відміну від євреїв центральної та східної частин України, буковинське єврейство було у кращому становищі: вони поверталися до своїх домівок, переважна більшість яких не постраждала від бомбардувань. З 4100 будинків у Чернівцях під час війни було зруйновано тільки 75⁶. В порівнянні з довоєнними часами, коли Чернівці були містом жвавого спілкування, гамірливим, багатоголосим «Вавилоном», весна 1944 р. зустріла колишніх в'язнів мовчанням. У місті нараховувалося близько 20 тисяч городян, переважно єврейської національності. Решта городян пішла разом з відступаючою румунською і німецькою арміями. Мертва тиша була у маленьких містах і містечках Буковини. «В таких містах як Сторожинець, Вижиця, Герца, Новоселиця в день приходу Червоної Армії не було жодної людини» – зазначалося у доповідній записці Чернівецького обкому КПУ⁷.

Знесилені та залякані люди, босі, у лахмітті, що пережили нелюдські страждання, добиралися до міста повільним потоком. «Наша родина була розкидана по різних таборах Вінниччини. Але коли Червона армія нас визволила, ми вирішили дочекатися бабусю і тіток у Могилеві-Подільському і разом повертатися до Чернівців, – згадувала чернівчанка Клара Кац, яка разом з родиною пройшла жахіття таборів Печори, Сказинець та Могилева-Подільського. – Ми сіли на потяг, що мав привезти нас до Чернівців. Але тільки-но проїхали декілька станцій, як почалося бомбардування фашистськими літаками. Всі люди повибігали, поховалися. Знову були вбиті і поранені. До Чернівців вирішили добиратися селами пішки»⁸. Як правило, до Чернівців поверталися тільки жінки, діти та старики. Більшу частину чоловічого населення одразу після звільнення з таборів мобілізували до трудової армії на відбудову зруйнованих об'єктів.

Єврейський письменник буковинського походження Нафталі Серф-Кон, перебуваючи у Чернівцях восени 1944 р., у листі до Єврейського анти-